

ARTUR ZÁVODSKÝ

KONFESE VILÉMA ZÁVADY*

Těžisko díla národního umělce Viléma Závady, mladšího člena naší poválečné generace, leží v poezii. Ale Závada, doktor filozofie na Univerzitě Karlově (s disertací o básníku Václavu Šolcovi), byl ve svém životě také redaktorem několika časopisů, editorem básní různých autorů, ředitelem Univerzitní knihovny, funkcionářem Svazu československých spisovatelů, přednášel o tvůrčí práci spisovatele, zúčastnil se mnoha besed atd. Ze všech těchto popudů vznikly Závadovy práce literárněhistorické, medailóny básníků, af klasiků nebo jeho generačních druhů, vzpomínkové črty a konfese. Kniha *Krajina a lidé mého srdce* přináší z nich podstatný výběr. Většina z prací v ní obsažených byla již zveřejněna v časopisech, v různých sbornících nebo jako doslovy k výborům; vzpomínky na Františka Hrubína otiskuje v recenzované knize Závada poprvé.

Stati a články v souboru vznikaly zpravidla příležitostně na popud zvenčí, a to během dlouhé doby – čtyřiceti let: nejstarší z nich (Můj hlas) pochází z r. 1935, studii Jaroslav Vrchlický otiskl Závada r. 1975. Už tím je dán nejednotný charakter zveřejněných projevů, a to jak pokud jde o přístup k problematice, tak pokud jde o způsob podání a rozsah příspěvku (najdeme v knize medailóny jednostránkové i stať víc nežli dvacetistránkovou).

Mimo bibliografickou poznámku a stručný doslov, v němž Závada osvětluje zásady, podle nichž byl soubor komponován (do knihy nebyly pojaty projevy rozhlasové i televizní ani referáty a články novinové), je kniha rozdělena do čtyř oddílů a dovršena obsáhlým interviewem z roku 1966.

Dílo Viléma Závady je silně poznamenáno básnickovým původem z Ostravska. Rodák z Hrabové, vesnice mezi Místkem a Ostravou, nejenom se mnohokrát inspiroval k básním Ostravou, jejími hutěmi a doly, ale těžil pro vyjádření svých prožitků i pro zachycení své tvůrčí práce z rezervoáru obrazů, daného Ostravskem, jeho tragicky přízračnou krajinou, těžkým životem tamního lidu, i proměnami, které tu nastaly v období budování socialismu. První oddíl knihy, nazvaný *Krajina mého srdce*, shrnuje tři projevy. První pochází z roku 1935. Závada v něm napsal to, co později několikrát v různých souvislostech obměňoval: „Mým rodným krajem — — — je Ostravsko. Znáte Hrabovou a víte, že je to vesnice s perspektivou kraje na sever průmyslového, na jih a na západ selského a podhorského. Tyto dvě podoby jednoho kraje se v mých očích spojují a prolínají; jedna plyne nad druhou, jak oblak nad zemí“ (str. 9–10). Závada se v době doznívání hospodářské krize přihlásil k chudým i k jejich úsilí vybojovat sociální spravedlnost. Napsal tehdy: „Jejich osud je mým osudem, jejich zápas mým zápasem. A naše společná cesta je cestou za novým řádem“ (str. 11). Hlubokým filozofickým esejem, do něhož se prolínají vzpomínky na mládí i na první léta vysokoškolských studií v Praze, jsou *Krajiny mého srdce*. Závada se narodil síce na Ostravsku, ale žije v Praze. Několikrát za rok se vrací do Hrabové a do Ostravy („Ostrava mi vdechla duši, dala poznat horký dech kovářské výhně, v ní vidím předobraz pro svůj vlastní život“ — str. 16). Básník se vyznává, že nejeden jeho verš vznikl na pochodu, na cestách. Chce-li se člověk cítit někde doma, nesmí mít prázdné srdce. Krajinu svého srdce je nutno najít nejprve v sobě a teprve potom ji

* Vilém Závada, *Krajina a lidé mého srdce* (Profil, Ostrava 1975, 222 stran).

hledat okolo sebe. K 700. výročí založení Ostravy otiskl Závada vzrušený pozdrav městu, evokaci jeho historie (Dobrý den, Ostravo); v ní jako by navázal na svého předchůdce, na svého gymnaziálního učitele Vojtěcha Martínka, který zobrazil růst Ostravy za kapitalismu v románech.

Velmi důležitým oddílem Závadovy knihy je soubor šesti článků a jednoho interview nazvaný Jak pracuje básník. Závada v něm mohl těžit z vlastní umělecké praxe, již jednak zobečňuje, jednak doplňuje studiem zkušeností jiných tvůrců (např. V. Majakovského). Nejvýznamnějším projevem tohoto oddílu je stať úvodní, která dala název malému celku. Pokusíme se alespoň ve stručnosti shrnout Závadovy hlavní myšlenky. V podstatě jsou všichni básníci a spisovatelé samouky — neexistuje (alespoň u nás ne) škola, v níž by se vzdělávali. Závada boří romantický mýtus o tom, že básník je člověk osudem vyvolený a že jeho tvorba se zcela liší od jiné tvořivé činnosti. Je k ní ovšem třeba nadání jako základního předpokladu. „V nadání básnickém se slučuje bohatá obraznost s hlubokou citlivostí, smyslová vnímavost s bystrostí rozumovou, ale také lidská charakternost s lidskou dobrotou, technická dovednost s mravní opravdovostí a ideová zánícenost s bojovností“ (str. 24). Talent se musí cvičit četbou, studiem, stykem se životem, soustavnou prací. Básník by měl být bojovníkem za velké ideály své doby. Za zvlášť jasnozhřívý považují Závadův výklad o genezi básně, jež se vyvíjí jako živoucí organismus. „Od prvotních neujasněných pocitů dospívá [dobrá báseň, A. Z.] k pocitům uvědomělejších a přesněji formulovaným. Uvědomělé a vykrystalizované pocity a zkušenosti se pak rozrůstají, až se z nich vyvine hotová báseň. Málo záleží už pak na tom, zda se tento proces rozvíjí celý v básníkově mysli, nebo zda je zachycován postupně na papíře“ (str. 25). Postup své tvorby demonstroval Závada na příkladě vzniku básně Na cestu. Jaká je nejlepší metoda básnickovy práce? Současně co nejtěsnější styk s opravdovým životem a možnost soustředění v samotě, v níž by autor mohl znovu všechno intenzívně prožít a umělecky zformovat. O poměru četby a studia Závada pregnančně napsal: „Knižní inspirace se může stát velmi významným zdrojem básnickovy tvorby, ale je nutno, aby nepřevažovala nad inspirací bezprostřední, kterou mu dává sám život. Četba a studium nechť je však oním kovem, který zušlechťuje surovou tavbu, jejíž ruda byla dolována v životě“ (str. 28–29). Obdobně jako St. K. Neumann vyslovuje se také Závada — a žádného z nich bychom nemohli označit za moralistu nebo puritána — proti alkoholu a nikotinu jako stimulantu tvorby. Závada napsal: „...pracujícímu umělci nejlépe svědčí taková životospráva, jakou zachovává sportovec, když se chce dlouho udržet v dobré kondici. Básník si má uchovat čistý zrak, čistý a svěží mozek, čisté a svěží všechny smysly, neboť jen tak může tvořit dobré dílo“ (str. 29). Ke zdárnému průběhu práce přispívá změna místa a času. Za znak nejvyššího umění považuje Závada „samozřejmost“ uměleckého díla, které působí nejsilněji, přijde-li ve svůj čas. Po gorkovsku domnívá se Závada, že inspirace se dostavuje s prací. Jako poučený literární historik Závada ví, jakou úlohu sehrává v národní kultuře tradice („Umění tvoří uvědomělý a dobře sehraný orchestr, který i bez dirigenta ví, kdy má nasadit své nástroje a navázat na part hráčů, kteří už dohráli. Kulturní národy mají velmi vyvinuté tradice i v umění a je zcela přirozené, že umělci na ně navazují, ať chtějí nebo nechťejí“ — str. 34). Moudrá slova věnoval Závada mladým přátelům poezie, které nabádá k tomu, aby se učili číst („Chceme-li naslouchat hlasům básníků, musíme být sami naladěni na patřičnou vlnu“ — str. 37). Zamýšleje se nad smyslem poezie na prahu věku technické revoluce, zdůrazňuje Závada, že člověk ve svém mravním a citovém vývoji zůstal dnes daleko za rozvojem vědy — zde může poezie a umění mnoho vykonat. Moderní technika, zejména filmová, ovlivňuje dnes formu poezie.

Třetí oddíl Závadovy knihy obsahuje medailóny a portréty spisovatelů, především básníků. Některé z těchto projevů mají charakter jubilejné příležitosti a nepřináší v podstatě nic nového (např. Vojtěch Martínek, Osudy básníka nebo mikroportrét Vladislav Vančura) a mohly být bez pocitu ztráty pominuty. Ale jsou jiné — ty vznikly většinou hlubokým studiem dotyčného zjevu —, které mají svoji hodnotu především v tom, že psal básník, který citlivými smysly a zkoumavým rozumem prověřil uznávané hodnoty. Tak je to stať o Janu Nerudovi. Už ve Hřbitovním kvítí vidí Závada Nerudu celého, Nerudu budoucího. Nesdílím Závadovo hodnocení Nerudových představ o kosmu jako naivní; je třeba vidět věci historicky, v souvislosti s tehdejším stavem poznání kosmu. Závada vyzvedává Nerudovy epigramy, jen obecně však konstatuje Nerudův vztah k Máchovi, k Erbenovi, k lidovým písním. Chápeme, že Závada

vadovi je zvláště blízký způsob Nerudovy tvorby. To, co Závada napsal o Nerudově práci, platí mutatis mutandis o Zavadovi samém — ostatně např. ve sbírce *Polní kvítí* najdeme ne jeden doklad navázání Viléma Závady na Jana Neruda. O Nerudově tvůrčím postupu Závada konstatuje: „Své myšlenky nechával uzrávat často velice dlouho a dlouho je pak ještě opracovával, až zářily všemi plochami“ (str. 75). Jaroslava Vrchlického považuje Závada právem za gigantického tvůrce a brání jej před znevažováním. Poukazuje na to, že Neumann, Dyk, Hora — ovšem každý jinak — z Vrchlického vyšli. V medailónu věnovaném Březinovi (je citit, že byl napsán jedním vrhem), jehož v mládí velmi miloval a jemuž v některých básních také podlehl, považuje Závada tohoto básníka za jednoho z největších voluntaristů české poezie, za osamělého extatika. Z ostatních statí tohoto oddílu vyzvedl bych tři — o St. K. Neumannovi, o V. Dykovi, o V. Nezvalovi. Když mluví Závada o Neumannovi, začíná vzpomínkou na to, jak viděl básníka poprvé. Čtenář Neumannových knih se tu v Zavadově stati spojuje s literárním historikem. Závada zdůrazňuje, že Neumann na rozdíl od Březiny a Sovy šel od mlhavého člověka budoucnosti ke konkrétnímu člověku své doby. Dobře je zdůrazněno, že Neumann měl — jakožto typ převážně vizuální — blíže k výtvarnictví a k filmu nežli k hudbě. Vysoce hodnotí Závada knihu „1914—1918“ a lyriku sbírky *Srdce a mračna* i filozofickou pevnost Neumannova světového názoru a básnickou charakternost. Studii o Dykovi pokládám za nejhlubší Zavadovu literárněhistorickou stat. Nově dívá se Závada např. tam, kde charakterizuje Dykův básnický typ a polemizuje se Šaldou, který „nepochopil, že strohý verš Dykův, verš bez ozdoby a bez hudby obohacuje českou poetiku o nové kvality a razí jí nové cesty“ (str. 112). Hluboké postřehy přinesl Závada o Dykovi jako básníku dramatickém i tam, kde vysoko oceňuje Dykovy básnické povídky (Giuseppe Moro, Krysař aj.). Závada poukazuje na to, že Dyka si vážil Josef Hora a že Nezvalův Podivuhodný kouzelník stojí v jistém vztahu k Dykově dramatické básni *Kouzelník*. Stať „Poezie Vítězslava Nezvala“ byla úvodem k výboru z básnického díla. Hluboký je vklad Viléma Závady do osvětlení tvůrčí dílny jeho přítele. Nezvalovu poezii charakterizuje Závada takto: „A Nezval byl v životě i v umění krajně upřímný. Nad ideje kladl fakta, nad abstraktní pomysly konkrétní obraz básnický, neboť ten bývá nejspolehlivější projevkou básnickovy pravdivosti a upřímnosti. Nezval objevoval novou tvář skutečnosti, zbavoval ji všednosti, stavěl ji do nových souvislostí, probouzel ji z nemothy, učil ji mluvit novou, zázračnou řeč“ (str. 145). Nezval miloval krátká spojení mezi různými pozorováními a do značné míry na nich založil svoji poetiku. Dobře nalézá Závada začátky Nezvalova surrealismu, jeho prvky, dávno před vznikem francouzského surrealismu — Nezval tu jenom domyslíl Rimbauda. Z medailónu Josefa Jungmanna (chybí v něm zmínka o Jungmannově významné knize *Slovesnost*) nás k souhlasu vybízí prudká Zavadova invektiva proti těm, kdož kazí dnes český jazyk. Závada poukazuje na to, že český jazyk trpí dnes těmito neduhy: „vulgárností, ba i hrubostí, nebo opět úřednickou vyschlostí a bezpohledností, nemírným používáním frázi a stereotypů“ (str. 57).

Čtenářsky nejdůležitější je z knihy oddíl v z p o m í n e k. Závadu tu evokuje řadu spisovatelů — výjimkou zde stojí také vzpomínka na malíře a grafika Ferdise Dušu, jehož nedocení autor připomíná. A zase jsou tu vzpomínky víceméně letmé (na učitele z filozofické fakulty, na F. X. Šaldou — chodilo na jeho přednášky mnoho dam ze salónů, dobře, i když stručně je vystižen tělesný habitus velkého kritika a jeho vysoký, jakoby příškrčený hlas; méně zdařile vyšel portrét Václava Tilleho; na Josefa Kainara, jehož rozporný a hlubinný zjev, syntéza intelektu a ironie, jsou připomenuty; je tu otištěna řeč nad rakví Františka Branislava a zdůrazněn stříbrný hlas jeho poezie; ve skici zůstala vzpomínka na Františka Hrubína, jehož Závada považuje v podstatě za básníka realistického a nejvýš z jeho díla klade *Romanci pro křídlovku*; v drobném medailónku Josefa Strnadla připomíná Závada blízkost Strnadla s Čapkovým Kulhavým poutníkem), ale také vzpomínky, do nichž Závada uložil četná pozorování a syntetizoval je v doložené soudy. Zejména portrét Josefa Hory vychází neobyčejně plasticky. Závada se přiznává, že s Halasem tihli k Horovi o patnáct let staršímu. Zdůrazňuje Horovu občanskost, jeho nesmírnou pracovitost. V podobizně A. M. Piší podtrhl Závada jeho vzdělanost, pocitovost a svědomitost, přičemž se mu podařilo zachytit odlišnost Piší od poetistů. Budoucí autor monografie o Vítězslavu Nezvalovi nebude moci přejít okolo mnoha Zavadových postřehů o tomto básníku. Čtenář knihy však lituje, že tu oslnění Nezvalovým zjevem nedovolilo Zavadovi uvést větší počet konkrétních vzpomínek. V tom smyslu si čtenář více přijde na své

ve vyprávění o Nezvalově pobytu v Soči. U Nezvala zdůrazňuje Závada sepětí všech umění, renesančnost jeho zjevu, fakt, že psaní bylo pro něj rozkoší a že byl v otevřenosti až brutální. V přednášce, kterou měl u příležitosti 10. výročí Halasovy smrti, podal Závada pěkný portrét svého přítele. Už sám fakt, že Závada dovedl udržet přátelství i s Nezvalem i s Halasem, kteří se záhy lidsky rozešli, mluví o Závadově konciliantnosti. Dobře Závada popsal Halase v kavárně, jak kouří a přítom někde v hlubinách jeho mysli vzniká básně.

Závěrem knihy je otištěn interview se Závadou, který se přiznává, že v mládí miloval poezii Březinovu a Bezručovu, z cizích básníků ho ovlivnil Apollinaire se svým Pásmem, mnoho se dovíme o Závadově uměleckém vývoji, o jeho zpřiznání s Halasem a znovu o práci umělce, přičemž Závada ovšem zobecňuje svoje zkušenosti.

Závadova kniha *Krajina a lidé mého srdce* tvoří vhodný pandán k autorově poezii. V jejích statických žijí symbióza básníka s literárním historikem, která se často projevuje prolínáním vzpomínky a rozboru díla dotyčného básníka. Závada píše hutně (mnohdy mu čtenář zazlívá, že až příliš stručně) o svých přátelích, vyznává se ze svých tvořivých zkušeností, leckdy však o věcech, kterých byl svědkem, taktně pomlčí. Sympatická je na Závadově projevu konkrétnost výrazu, která se dokládá hutným přirovnáním (např. „[básník] nejednou si jako slepec vytukává cestu holí“ — str. 33; „... frází a stereotypů, jež se v naší živé mluvě vyjímají jako falešný chrup v ústech“ — str. 57).

Dva zisky zůstanou trvale ze Závadovy knihy: pro literárního historika četná svědectví o básnících, s nimiž se Závada dobře znal, pro literárního teoretika popis tvůrčího procesu básníka.